

AUTOREFERAT

załącznik nr 2

1. Imię i nazwisko:

Marek Gałęzowski

2. Wykształcenie:

2003: stopień doktora nauk humanistycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie pracy *Wzór pilsudczyka. Waclaw Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny*, Warszawa 2001, wyd. Neriton, ss. 369

1999: tytuł magistra historii na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego

3. Praca zawodowa:

1 lipca 2008 r. do dziś: Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej (stanowisko – główny specjalista). Od października 2009 r. do kwietnia 2012 r. zastępca dyrektora BEP IPN ds. naukowych. Aktualnie koordynator Centralnego Projektu Badawczego IPN *Ziemie polskie pod okupacją 1939–1945*

1 października 2004 r. – 30 czerwca 2008 r.: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (stanowisko – starszy specjalista, następnie główny specjalista)

1 października 2003 r. – 30 września 2004 r.: asystent w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego

1998–2003 nauczyciel historii i wiedzy o społeczeństwie w Warszawie

Ponadto w latach 2000–2006 wykładowca historii Rosji i ZSRS w Instytucie Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego (w ramach prac zleconych)

4. Prezentacja osiągnięcia naukowego wynikająca z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r.:

Monografia *Przeciw dwóm zaborcom. Konspiracja pilsudczykowska w kraju w latach 1939–1947*, Warszawa 2013, wyd. IPN, ss. 551.

4.1. Cele naukowe pracy i wyniki przeprowadzonych badań

Monografia dotycząca dziejów konspiracji piłsudczykowskiej w latach 1939–1947 podejmuje zagadnienie działalności typowej dla obozu politycznego, funkcjonującego w warunkach okupacji kraju w okresie II wojny światowej i w pierwszych latach rządów komunistycznych.

Wstępnymi celami badawczymi autora były: zdefiniowanie pojęcia politycznej konspiracji, wywodzącej się z obozu rządzącego Polską w latach 1926–1939 (którego geneza sięgała okresu przed I wojną światową), uzasadnienie przyjętej chronologii jej działania oraz określenie przynależnych do niej organizacji. W nawiązaniu do ostatniego z wymienionych, starano się określić powody rozbitcia obozu piłsudczykowskiego w stopniu daleko większym, niż stało się to w wypadku innych ugrupowań polskiego życia politycznego oraz przyczyny niepowodzenia działań, zmierzających do stworzenia jednolitej organizacji piłsudczykowskiej w kraju.

Wśród podstawowych celów badawczych, które zamierzano zrealizować w pracy, było dążenie do precyzyjnego zbadania pierwszych inicjatyw politycznych piłsudczyków w okupowanym kraju oraz na Węgrzech (uzasadniono, dlaczego druga ze wspomnianych inicjatyw musi być rozpatrywana w związku z działaniami piłsudczyków w kraju), a następnie struktur i działalności organizacji piłsudczykowskich powstałych w 1942 r.: Obozu Polski Walczącej, Konwentu Organizacji Niepodległościowych, a także nielicznej, działającej od 1940 r. nieformalnej grupy skupionej wokół Henryka Józewskiego – „Polska Walczy” (grupa „Olgerda”). Uzasadniono ponadto pogląd, że mimo zaistniałego podziału i dostrzegania różnic między wymienionymi organizacjami przez władze cywilne i wojskowe oraz inne organizacje polityczne w podziemiu, powstałe organizacje piłsudczykowskie były traktowane jako części jednego obozu politycznego. KON uważany był za centrum (względnie centrolewicę) obozu piłsudczykowskiego, OPW za odłam prawicowy, a grupa Józewskiego – lewicowy.

Następnie autor dążył do określenia zasięgu terytorialnego i liczebności wspomnianych organizacji, a także odpowiedzi na pytanie, z jakich środowisk tworzących obóz piłsudczykowski przed wojną wywodzili się członkowie OPW, KON i „Polska Walczy” (grupy „Olgerda”). Kolejnym zamierzeniem było omówienie praktycznych form działalności konspiracyjnej piłsudczyków. Polegała ona przede wszystkim na udziale w walce o niepodległość z okupantem niemieckim (okresowo także z sowieckim), ale równocześnie jej ważnym aspektem była rywalizacja z innymi ugrupowaniami politycznymi w celu forsowania własnej wizji polityki polskiej. Temu zaś służyło oddziaływanie ideowe na społeczeństwo za

pomocą publicystyki prezentowanej w wyjątkowo licznych tytułach konspiracyjnych, co wysuwało piłsudczyków na czoło podziemnego ruchu wydawniczego i twórców polskiej myśli politycznej w tym czasie.

Treści wyrażane w tych publikacjach były przekonującym wyrazem autonomii organizacji piłsudczykowskich na krajowej scenie politycznej. Dlatego jednym z najważniejszych celów badawczych autora było przedstawienie i analiza ich publicystyki politycznej, której – podkreślmy – tworzenie i prezentowanie na łamach uruchomionych w podziemiu wydawnictw było główną formą praktycznej działalności organizacji tego obozu. Nie mniej ważnym było omówienie zaplecza technicznego tej działalności: funkcjonowania drukarni i kolportażu, form łączności wewnątrzorganizacyjnej i zagranicznej oraz finansowania działalności.

W nawiązaniu do opisu funkcjonowania podziemia piłsudczykowskiego w warunkach wyjątkowo brutalnej polityki okupacyjnej, ważnym problemem była odpowiedź na pytanie, na ile przyjęte formy organizacyjne okazały się skuteczne, a także czy piłsudczykom udało się zachowywać zasady konspiracyjne, od czego w dużej mierze zależało powodzenie ich zamierzeń. W kontekście tych problemów opisano również losy ludzi tworzących konspirację piłsudczykowską w zderzeniu z totalitarnym aparatem przemocy – niemieckim, sowieckim, komunistycznym, drobniogowo przedstawiając prześladowania, jakie spadły na piłsudczyków uczestniczących w walce o niepodległość.

W monografii podjęto próbę odpowiedzi na pytanie o skalę oddziaływania piłsudczyków na kierownictwo Polskiego Państwa Podziemnego, zaangażowania w tworzenie jego struktur wojskowych i cywilnych – służbę w Armii Krajowej i Delegaturze Rządu RP na Kraj. W dalszych rozważaniach dążono do analizy relacji z innymi podmiotami – cywilnymi, wojskowymi, stronnictwami politycznymi, które tworzyły system partyjny Polski Podziemnej – przede wszystkim ugrupowaniami koalicji rządzącej (tzw. grubej czwórki). W ramach tej problematyki istotne okazało się przeanalizowanie relacji między samymi piłsudczykami w kraju, w celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy – mimo podziału w czasie wojny – stanowili oni jedno środowisko, tak jak postrzegano ich w podziemiu, i tylko problemy wynikające z aktualnej sytuacji uniemożliwiały im skoordynowane działanie; czy też podział w czasie wojny był logiczną konsekwencją sporów z ostatnich lat dwudziestolecia międzywojennego i po wojnie – zakładając odzyskanie niepodległości – miałyby charakter trwałe, bez perspektywy ponownego scalenia ich środowiska w jeden obóz polityczny.

Niemniej istotnym wśród podstawowych celów badawczych autora było opisanie losów konspiracji piłsudczykowskiej w czasie rozstrzygnięć wojennych – akcji „Burza”,

zajmowania ziem polskich przez Armię Czerwoną i powstania warszawskiego, podczas którego uległa ona całkowitemu rozbićciu, następnie zaś – przedstawienie prób jej reaktywowania w ostatnich miesiącach okupacji niemieckiej oraz pod rządami komunistycznymi. Ten ostatni, powojenny okres działalności piłsudczykowskiej w kraju, symbolizowały dwa nazwiska – Wacława Lipińskiego i Henryka Józewskiego. Utworzyli oni nowe grupy konspiracyjne – Stronnicwo Niezawisłości Narodowej i Polskie Stronnicwo Demokratyczne, a dzięki swojej aktywności stali się równocześnie czołowymi działaczami na scenie politycznej powojennego podziemia niepodległościowego.

4.2. Konstrukcja pracy

Praca została podzielona na sześć rozdziałów. W pierwszym omówiono przyczyny rozbićcia obozu piłsudczykowskiego, udział piłsudczyków w tworzeniu konspiracji wojskowej oraz organizacji niepodległościowych o charakterze regionalnym i lokalnym (podkreślając zjawisko zaangażowania większości z nich w budowę konspiracji wojskowej i rezygnacji z ambicji tworzenia odrębnej organizacji politycznej). Zanalizowano kryteria przynależności do politycznego środowiska piłsudczyków po klęsce 1939 r., które zmieniły się w nowej sytuacji, a w wypadku większości osób zaangażowanych w działalność obozu piłsudczykowskiego przed wojną więź ta została bezpowrotnie zerwana. Omówiono pierwsze samodzielne inicjatywy polityczne piłsudczyków. Wśród nich na czoło wybijała się działalność grup skupionych wokół pism „Myśl Państwowa” i „Polska Walczy”, grupy budapeszteńskiej, w tym związana z jej działalnością sprawa ucieczki marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza z Rumunii. Wyjaśniono też problem istnienia organizacji piłsudczykowskiej Wierni Polsce we Lwowie w czasie pierwszej okupacji sowieckiej. Wreszcie przedstawiono działania piłsudczyków zmierzające do utworzenia jednej organizacji w kraju. Zakończyły się one niepowodzeniem i powstaniem dwóch ugrupowań piłsudczykowskich – OPW, a następnie KON. Oprócz nich samodzielną działalność kontynuowała wspomniana grupa Henryka Józewskiego.

W następnym rozdziale omówiono struktury, liczebność, formy działalności i praktyczne funkcjonowanie organizacji piłsudczykowskich. Szczególnie podkreślono znaczenie prowadzonej przez nich akcji wydawniczej jako głównego świadectwa uczestnictwa w walce o niepodległość i w podziemnej działalności politycznej. Omówiono zaplecze techniczne – funkcjonowanie drukarni i kolportażu, sposoby zachowania zasad konspiracji, formy łączności, środki finansowania działalności. W tym opisie zdecydowano o wyodrębnieniu spośród stworzonych przez nich organizacji najmniejszej, kilkunastoosobowej

„Polska Walczy” (grupy „Olgerda”). Różniła się ona bowiem od największych ugrupowań piłsudczykowskich zarówno formą organizacyjną, jak i w pewnej mierze – koncepcjami programowymi, przede wszystkim związanymi z miejscem piłsudczyków w polskim życiu politycznym, stosunkiem do mniejszości narodowych oraz kwestią rozwiązań ustrojowych w powojennej Polsce. W odróżnieniu od OPW i KON grupa Józewskiego zyskiwała też znaczne ułatwienia w działalności, korzystając z dotacji finansowych i zaplecza technicznego Komendy Głównej AK i Delegatury Rządu RP na Kraj.

W kolejnym rozdziale przedstawiono stosunek do władz polskich na uchodźstwie – Prezydenta RP i rządu, do cywilnych i wojskowych struktur kierowniczych Polskiego Państwa Podziemnego – AK i Delegatury Rządu, do innych ugrupowań (w tym omówiono próby nawiązania współpracy politycznej z niektórymi spośród nich) oraz komunistów, a także relacje między ugrupowaniami piłsudczykowskimi. Przesłanką do wyodrębnienia tych zagadnień z rozdziału poświęconego publicystyce politycznej było przekonanie, że miały one charakter doraźny, a w wypadku stosunku do stronnictw politycznych odnosiły się do rywalizacji z nimi, dotyczyły więc bardziej praktycznej strony polityki. Innymi słowy, wiązały się bezpośrednio z bieżącą działalnością w konspiracji, były więc zmiennym elementem w poglądach wyrażanych przez piłsudczyków w tym czasie.

W rozdziale czwartym omówiono problematykę publicystyki politycznej OPW, KON i „Polska Walczy” (grupy „Olgerda”). Odniesiono się również do poglądów wyrażanych wcześniej na łamach „Polska Walczy”, która pozostała głównym pismem grupy Józewskiego, do „Myśli Państwowej” – po utworzeniu KON głównego organu prasowego tej organizacji, a także w pismach działającej we Lwowie organizacji Wierni Polsce, która przyłączyła się do KON latem 1943 r. Scharakteryzowano główne zagadnienia poruszane w konspiracyjnych wydawnictwach piłsudczyków, dotyczące przede wszystkim polityki zagranicznej – stosunku do ZSRS (czemu poświęcali oni najwięcej miejsca, dostrzegając w polityce tego państwa poważne zagrożenie niepodległości i integralności państwa polskiego), do Niemiec, sojuszniczej Wielkiej Brytanii i do mniejszych sąsiadów Polski oraz do koncepcji powojennego ładu w Europie Środkowowschodniej. Poruszono kwestię obrony dorobku politycznego obozu piłsudczykowskiego oraz problematykę sporu o odpowiedzialność za klęskę poniesioną we wrześniu 1939 r. Przedstawiono zagadnienia związane z tematyką ustrojową, społeczną, a także dotyczące polityki wobec mniejszości narodowych oraz spraw kultury i gospodarki (m.in. postulowanych przez piłsudczyków reform w powojennej Polsce).

Wszystkie te zagadnienia omówiono zgodnie z przyjmowaną w czasie wojny przez piłsudczyków hierarchią ważności, inną niż w międzywojniu. Wysuwając na pierwszy plan

kwestię walki o niepodległość, szczególną uwagę poświęcili oni sformułowaniu polskich celów wojennych i zagadnieniom związanym z polityką zagraniczną, która – jak twierdził jeden z czołowych publicystów tego nurtu, Wacław Lipiński – stanowi najwyższą funkcję państwa, decydującą o jego losie. Wiązała się z tym również obrona dorobku politycznego obozu piłsudczykowskiego z okresu niepodległej Polski w związku z licznymi zarzutami ze strony większości innych ugrupowań podziemnej sceny politycznej, które dotyczyły sposobu sprawowania władzy po maju 1926 r. i odpowiedzialności za klęskę w 1939 r. Takie ukierunkowanie tematyczne treści było spowodowane przede wszystkim warunkami, w jakich rozwijała się publicystyka polityczna w okupowanym kraju: utratą niepodległości, niesłychanie represyjną politykę okupantów oraz możliwością oddziaływania na społeczeństwo jedynie za pomocą publikacji konspiracyjnych.

W piątym rozdziale pracy opisano losy organizacji piłsudczykowskich w czasie akcji „Burza”, podczas drugiej okupacji sowieckiej wschodnich województw Rzeczypospolitej i powstania warszawskiego. Szczegółowo zaprezentowano udział działaczy podziemia piłsudczykowskiego w powstaniu. Następnie scharakteryzowano wysiłki związane z dążeniem do odtworzenia rozbitych w czasie powstania organizacji oraz kontynuowanie przez nie działalności politycznej w schyłkowym okresie okupacji niemieckiej. Głównym efektem tej aktywności było zjednoczenie OPW i KON podczas zjazdu w Podkowie Leśnej w grudniu 1944 r.

W ostatnim rozdziale przedstawiono inicjatywy polityczne piłsudczyków w ramach powojennego podziemia niepodległościowego w walce z rządami komunistycznymi (w której uczestniczyli też czasami pod innym szyldem niż piłsudczykowski niektórzy działacze konspiracji tego nurtu z okresu okupacji niemieckiej). Wśród tych inicjatyw zwrócono uwagę na powołanie nowych grup konspiracyjnych oraz na kluczową rolę Wacława Lipińskiego w próbie konsolidacji podziemia i w powołaniu Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej. Opisano wreszcie represje ze strony komunistycznego reżimu, które dotknęły uczestników powojennego podziemia niepodległościowego, wywodzących się z konspiracji piłsudczykowskiej.

4.3. Baza źródłowa

Prezentowana monografia została opracowana na podstawie drobiazgowej kwerendy archiwalnej, przeprowadzonej przede wszystkim w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, Archiwum Zarządu Warszawskiego Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów

Politycznych (obecnie znajdującym się w archiwum Urzędu ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych), Instytucie Józefa Piłsudskiego w Londynie oraz w dwudziestu dwóch innych placówkach.

Spośród materiałów znajdujących się w AAN wykorzystano przede wszystkim dokumenty z zespołu Delegatury Rządu RP na Kraj, na czele z obszernym „Raportem specjalnym: sanacja”, w którym omówiono działalność piłsudczyków krótko po utworzeniu OPW i KON, a także zespół dokumentów KON. Ze zbiorów AIPN pomocne były materiały wytworzone przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, spośród których do szczególnie ważnych należały m.in. akta dotyczące jednego z przywódców budapeszteńskiej grupy piłsudczyków Stanisława Jareckiego, Henryka Józewskiego oraz opracowany w styczniu 1952 r. raport Juliusza Garzteckiego dotyczący KON (Garztecki był pracownikiem referatu 994 Wydziału Kontrwywiadu Oddziału II KG AK, który zajmował się inwigilacją mniejszych organizacji konspiracyjnych, w tym KON). W aktach MBP odnalazłem też list przywódcy KON Zygmunta Hempla do gen. Kazimierza Sosnkowskiego z lipca 1944 r., będący sprawozdaniem z działalności piłsudczyków w okresie okupacji.

Ważne materiały, dotyczące przede wszystkim działalności piłsudczyków przed utworzeniem OPW i KON, znajdują się w Zakładzie Historii Ruchu Ludowego, w zespołach Centralne Kierownictwo Ruchu Ludowego oraz Archiwum Stanisława Kota. Istotne dane zawierają pojedyncze kolekcje w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (przede wszystkim obszerna spuścizna Jerzego Węgierskiego oraz wspomnienia i dokumenty Klaudiusza Hrabyka), w Centralnym Archiwum Wojskowym oraz wnioski uczestników konspiracji, przechowywane w Archiwum UdsKiOR. Dane źródłowe na temat represji niemieckich wobec osób zaangażowanych w konspirację piłsudczykowską pochodzą głównie ze zbiorów Muzeum Więzienia Pawiak, Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, Państwowego Muzeum na Majdanku oraz bazy Międzynarodowego Biura Poszukiwań w Bad Arolsen, która znajduje się w Archiwum IPN. W pracy wykorzystano również zbiory oraz niepublikowane relacje osób prywatnych.

Przeprowadzono drobiazgową kwerendę całej zachowanej prasy konspiracyjnej (łącznie czterdziestu ośmiu tytułów), druków ulotnych i wydawnictw zwartych (dwadzieścia trzy broszury), wydanych przez piłsudczyków w okupowanym kraju. Przeważająca większość tych wydawnictw nie była dotychczas wykorzystywana przez badaczy dziejów Polski Podziemnej, ograniczających swoje badania do kilku wybranych wydawnictw piłsudczykowskich, zwykle głównych organów prasowych. Część z tych wydawnictw dopiero w niniejszej monografii została wprowadzona do „obiegu” naukowego. Szczególną

uwagę poświęcono kwerendzie najważniejszych, regularnie ukazujących się czasopism, takich jak „Myśl Państwowa”, „Polska Walczy” i „Przegląd Polityczny”, lecz równie wnikliwie wykorzystano informacje z mniej znanych tytułów, m.in.: „Droga”, „Młodzież Walcząca”, „Nurt”, „Słowo Polskie”, czy „Służba Państwu”, wśród broszur zaś przede wszystkim prace autorstwa Wacława Lipińskiego, Henryka Józewskiego i Klaudiusza Hrubyka. Wykonano ponadto kwerendę prasy konspiracyjnej AK, ugrupowań politycznych podziemia, zarówno wchodzących w skład koalicji rządzącej, pozostających poza nią, jak również komunistycznej, odwołując się w monografii do licznych tekstów, w których była mowa o działalności piłsudczykowskiej. W tym dziale szczególnie istotne okazały się informacje zamieszczone w pismach: „Biuletyn Informacyjny” wydawany przez ZWZ-AK, „Insurekcja” (ZWZ-AK), „Ku Zwycięstwu” (Stronnictwo Ludowe), „Żywią i Bronią” (SL), „Robotnik” (Polska Partia Socjalistyczna – WRN), „Wolność” (PPS-WRN), „Naród” (Unia, następnie Stronnictwo Pracy), „Reforma” (SP), „Jutro PN” (organizacja Polska Niepodległa), „Nowe Drogi” (Stronnictwo Demokratyczne), „Robotnik” (Polscy Socjaliści, następnie PPS-Lewica), „Głos Warszawy” (Polska Partia Robotnicza).

Ważnym źródłem były informacje pochodzące z opublikowanych zbiorów dokumentów, począwszy od *Armii Krajowej w dokumentach*, skończywszy na dokumentach sowieckich służb specjalnych oraz MBP, zwalczających polską konspirację niepodległościową (*Operacja „Sejm” 1944–1946*, Warszawa–Kijów 2007; *Polskie podziemie na terenach Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi w latach 1939–1941*, Warszawa–Moskwa 2001; *Polskie podziemie 1939–1941. Lwów, Kołomyja, Stryj, Złoczów*, Warszawa–Kijów 1998; *Polskie podziemie 1939–1941. Od Wołynia do Pokucia*, Warszawa–Kijów 2004; w wypadku dokumentów MBP na uwagę zasługuje przede wszystkim zbiór *Komunistyczny agent w sercu podziemia. Meldunki Włodzimierza Lechowicza z 1945 r.*, oprac. Wojciech Frazik, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2007, nr 26–27). Wśród opublikowanych dokumentów należy również wymienić raport OPW z kraju przechowywany w kolekcji Wiktora T. Drymmera w Instytucie Józefa Piłsudskiego w Londynie, który ukazał się w „Dziejach Najnowszych” oraz relację Mikołaja Dolanowskiego, opracowaną przez Andrzeja K. Kunerta i opublikowaną w „Niepodległości”.

Wykorzystałem też liczne dzienniki, wspomnienia i relacje drukowane, a także – w pełni – nieliczną i często obciążoną błędami lub przemilczeniami wynikającymi z niedokładnej kwerendy archiwaliów literaturę przedmiotu. Dokonałem też, przede wszystkim we wstępie monografii, jej krytycznej analizy.

4.4. Oryginalność pracy

Prezentowana monografia jest pierwszą, w której kompleksowo i wszechstronnie omówiono działalność organizacji politycznych, wywodzących się z przedwojennego obozu rządzącego Polską, które prowadziły działalność w okupowanym kraju w czasie II wojny światowej. Pozostawały one w opozycji do rządu polskiego na uchodźstwie i jego przedstawicielstwa w kraju. Monografia dokumentuje tym samym jedno z ważniejszych zagadnień życia politycznego Polski Podziemnej – dzieje najpoważniejszej, oprócz radykalnych organizacji ruchu narodowego – opozycji politycznej. Świadectwem oryginalności ustaleń badawczych dotyczących tego zagadnienia jest najpełniejsze dotychczas wykorzystanie istniejącej bazy źródłowej, dotyczącej badanej tematyki. Umożliwiło to zrealizowanie celów badawczych autora i poprawienie błędnych lub nieścisłych informacji na temat organizacji piłsudczykowskich, działających w okupowanym kraju, które znalazły się we wcześniejszych opracowaniach naukowych i popularnonaukowych.

W pracach, w których podejmowano dzieje piłsudczyków po 1939 r., ich działalność konspiracyjna w kraju była tylko jednym z badanych wątków. Zwykle traktowany był on w tych opracowaniach marginalnie i opisany na podstawie bardzo ograniczonej bazy źródłowej. Ograniczając się jedynie do przykładu głośnej książki amerykańskiego historyka Timothy Snydera *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę* (Kraków 2008), należy zauważyć, że szczegółowo przedstawił on aktywność Józewskiego w międzywojniu i działania MBP prowadzone po II wojnie światowej w celu aresztowania tego czołowego przedstawiciela środowiska politycznego piłsudczyków. Lecz działalność konspiracyjna Józewskiego została opisana bardzo pobieżnie i z licznymi dygresjami nie dotyczącymi jego osoby, dlatego nie przedstawia większej wartości poznawczej. Autor nie scharakteryzował działalności „Polska Walczy” (grupy „Olgerda”), przede wszystkim zaś w ogóle nie odniósł się do koncepcji politycznych i do publicystyki Józewskiego z tego okresu, mimo że zawierała ona znakomitą, pogłębioną prezentację poglądów wojewody na relacje polsko-rosyjskie i polsko-ukraińskie. Tymczasem biorąc pod uwagę tematykę książki Timothy Snydera, szczególnie myśl Józewskiego z tego okresu powinna wzbudzić zainteresowanie tego historyka.

Badacze krajowi, którzy podejmowali się opisanie dziejów politycznych piłsudczyków po 1939 r., przede wszystkim Jacek Piotrowski, a później Arkadiusz Adamczyk, koncentrowali się na ich działalności na uchodźstwie. W prezentowanej monografii starano się zaś w odróżnieniu od nich uzasadnić pogląd, że sytuowanie centrum działalności piłsudczykowskiej w czasie II wojny światowej na uchodźstwie jest nieuzasadnione.

Piłsudczycy przebywający poza krajem mieli bowiem znikome możliwości prowadzenia działalności politycznej, nie stały one w żadnej proporcji do możliwości stronnictw rządowych. Nie byli poza tym dobrze poinformowani nawet w kwestii działalności podziemnej własnych organizacji w kraju. Ich aktywność ograniczała się tym samym do nieformalnych przez większą część wojny dyskusji. Poważniejszą akcją propagandową udało się prowadzić jedynie publicystom piłsudczykowskiemu na czele z Ignacym Matuszewskim w Stanach Zjednoczonych. Działania piłsudczyków na uchodźstwie w ogólnym bilansie nie miały jednak żadnego wpływu na politykę władz polskich i bieżące wydarzenia. Nie można ich przedkładać nad rzeczywisty udział w walce z Niemcami organizacji piłsudczykowskich w kraju i uzyskane przez nie osiągnięcia.

To w kraju piłsudczycy stworzyli nie tylko opozycję polityczną, której działalność była liczącym się elementem Polskiego Państwa Podziemnego. To w kraju przede wszystkim przeciwstawili się krytyce ich rządów w międzywojniu i zarzutom o odpowiedzialność za klęskę we wrześniu 1939 r. ze strony niemal wszystkich ugrupowań Polski Podziemnej, które stanowiły też długo powszechne odczucie społeczne. Udowodnienie pierwszorzędno znaczenia działalności piłsudczyków w kraju, a nie na uchodźstwie, wbrew dotychczasowym poglądom badaczy tego obozu politycznego, stanowi w moim przekonaniu kolejny przykład oryginalności pracy.

Nowe ustalenia naukowe dotyczą również dziejów konspiracji piłsudczykowskiej we Lwowie. W odróżnieniu od badaczy wcześniej zajmujących się konspiracją polską w Lwowskim, podważono fakt istnienia organizacji piłsudczykowskiej Wierni Polsce w czasie pierwszej okupacji sowieckiej i na podstawie analizy źródłowej przedstawiono uzasadnienie tego poglądu. Rozważając ten problem, zakwestionowano po raz pierwszy dobitnie przebieg podróży mjr. dypl. Aleksandra Klotza po ZSRS latem 1940 r. w poszukiwaniu gen. Michała Tokarzewskiego-Karaszewicza. Tym samym wprowadzono ważną korektę do wiedzy na temat dziejów polskiego podziemia we Lwowie.

Pozostając przy tematyce dziejów organizacji Wierni Polsce we Lwowie, po raz pierwszy zaprezentowano pełną charakterystykę jej działalności pod okupacją niemiecką i drugą okupacją sowiecką, wprowadzając do „obiegu” naukowego nieznane wcześniej fakty z tej działalności oraz nieznane wcześniej nazwiska osób uczestniczących w tej konspiracji, jak również informacje o represjach, jakie zastosował wobec nich sowiecki aparat przemocy. Ważne ustalenia w stosunku do dotychczasowej wiedzy poczyniono w kwestii istnienia i działalności utworzonych przez Wiernych Polsce tzw. Karpackich Oddziałów Bojowych,

których rola w polskiej walce konspiracyjnej została przez piłsudczyków znacznie wyolbrzymiona.

W kwestiach związanych z bieżącą walką konspiracyjną z Niemcami znacznie rozszerzono wiedzę o praktycznym funkcjonowaniu organizacji piłsudczykowskich w podziemiu – przede wszystkim zapleczu technicznym ich wydawnictw oraz zastosowanych sposobach zachowania konspiracji, a także relacji z innymi podmiotami politycznego życia podziemnego w kraju. Opisano udział uczestników konspiracji piłsudczykowskiej w strukturach wojskowych i walce cywilnej Polskiego Państwa Podziemnego, w tym pomoc, jaką niektórzy z nich nieśli polskim Żydom.

Monografia stanowi oryginalny wkład badawczy w dzieje myśli politycznej Polskiego Państwa Podziemnego, a tym samym – dziejów polskiej myśli politycznej. W dotychczasowych, nielicznych zresztą opracowaniach poświęconych publicystyce politycznej powstałej w podziemiu w okupowanym kraju, odniesienia do poglądów prezentowanych na łamach licznych wydawnictw piłsudczykowskich pojawiały się rzadko (m.in. w pracach Bronisława Pasierba i Kazimierza Przybysza). Pełna prezentacja poglądów wyrażanych przez piłsudczyków była ważna także dlatego, że wyróżniały się one na tle publicystyki innych ugrupowań politycznych poziomem merytorycznym i oryginalnością spojrzenia na najważniejsze kwestie polityczne, którymi żyli Polacy pod okupacją.

W monografii w pełni przedstawiono stanowisko piłsudczyków wobec akcji „Burza” oraz zachowania się podziemia w chwili wkraczania na ziemie polskie Armii Czerwonej. Po raz pierwszy tak obszernie zwrócono uwagę na poglądy tego środowiska, które nie akceptowało rozwiązań kierownictwa Polskiego Państwa Podziemnego wobec problemu zajęcia ziem polskich przez ZSRS i zagrożenia komunistycznego.

Wypełniono wreszcie jedną z luk w badaniach nad powojennym podziemiem niepodległościowym w kraju. Choć utworzone przez piłsudczyków grupy były nieliczne, wydawane przez nich pisma konspiracyjne należały do czołowych w dorobku powojennej publicystyki konspiracyjnej. Analiza ich treści stanowi kolejny nowatorski wkład w dzieje polskiej myśli politycznej.

Monografia poświęcona konspiracji politycznej piłsudczyków, przedstawiając problematykę typową dla działalności organizacji politycznej funkcjonującej w podziemiu, może służyć do badań porównawczych w opracowaniu dziejów innych polskich nurtów politycznych czasów wojny. Dotyczy to zarówno różnych sposobów widzenia celów wojennych Polski, stosunku do okupantów, mniejszości narodowych, powojennej wizji kształtu państwa polskiego, jak i spraw praktycznych. Do tych ostatnich zaliczam m.in. zasięg terytorialny i

liczebność organizacji, opis form organizacyjnych, problem przestrzegania zasad konspiracji, organizację zaplecza technicznego działalności wydawniczej, straty poniesione w wyniku represji okupanta niemieckiego i sowieckiego.

Podsumowując, chociaż piłsudczycy nie decydowali w czasie II wojny światowej o polityce polskiej, pozostając w opozycji do rządu na uchodźstwie i jego przedstawicielstwa w kraju, jednak wyróżniali się swoją działalnością na konspiracyjnej scenie politycznej. Wydaje się, że fakt stworzenia silnej, wyrazistej ideowo, dążącej do realizacji swoich celów politycznych opozycji w ówczesnym polskim życiu politycznym był dostatecznie ważnym powodem podjęcia i sfinalizowania badań nad tym zagadnieniem. Tym bardziej uzasadnionym, że konspiracja piłsudczyków wywodziła się z obozu, który odegrał ważną rolę w wybiciu się Polski na niepodległość w 1918 r., a później rządził Polską przez większą część dwudziestolecia międzywojennego.

5. pozostałe osiągnięcia naukowe

5.1. W swoich badaniach w dziedzinie najnowszych dziejów Polski zajmuję się przede wszystkim Polskim Państwem Podziemnym w czasie II wojny światowej i biografistyką uczestników walk o niepodległość Polski w pierwszej połowie XX wieku. W pierwszym wypadku prowadzę badania dotyczące działalności organizacji politycznych, które znajdowały się poza koalicją rządzącą (badam m.in. ich struktury i formy praktycznej działalności politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem poglądów wyrażanych w publicystyce oraz relacje z innymi środowiskami podziemnymi w okupowanym kraju). W drugim wypadku badam biografie żołnierzy Legionów Polskich i Polskiej Organizacji Wojskowej oraz działaczy podziemia niepodległościowego z okresu II wojny światowej i po jej zakończeniu, wywodzących się z różnych obozów politycznych. Dążę do ukazania opisywanych osób nie tylko w kontekście ich udziału w walce o niepodległość, ale też ich pracy społecznej, politycznej, zawodowej, twórczości kulturalnej.

5.2. Pierwszą spośród opublikowanych przeze mnie prac naukowych była biografia Wacława Lipińskiego „*Wzór piłsudczyka*”. *Wacław Lipiński 1896–1949. Żołnierz, historyk, działacz polityczny* (2001), która stała się podstawą nadania stopnia doktora nauk humanistycznych.

5.3. Konsekwencją zainteresowania postacią Wacława Lipińskiego, który należał do czołowych piłsudczyków w okupowanym kraju, było rozpoczęcie prac nad dziejami politycznej konspiracji, wywodzącej się z obozu piłsudczykowski, działającej w kraju w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Podzieliłem tę pracę na trzy etapy.

W pierwszym ustaliłem listę uczestników konspiracji piłsudczykowskiej, a następnie opracowałem ich biogramy. Zostały one opublikowane w słowniku biograficznym *Wierni Polsce. Ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939–1947* (Warszawa 2005). Książka powstała na podstawie kwerendy, przeprowadzonej w czterdziestu archiwach, m.in.: Archiwum Akt Nowych, Archiwum Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, Archiwum Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (oraz oddziałowych archiwach IPN w Krakowie i w Katowicach), Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Archiwum Pomorskim Armii Krajowej w Toruniu, Archiwum Państwowym w Krakowie, Archiwum Państwowym m.st. Warszawy, Archiwum Politechniki Warszawskiej, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Archiwum Wojsk Lądowych, Archiwum Wschodnim Ośrodka KARTA, Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego w Warszawie, Archiwum Związku Artystów Scen Polskich, Archiwum Zarządu Warszawskiego Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych, Biurze Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, Centralnym Archiwum Wojskowym, Muzeum Literatury w Warszawie, Muzeum Więzienia Pawiak, Okręgowej Izbie Adwokackiej w Warszawie, Państwowym Zakładzie Higieny, Urzędzie do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Wojskowym Biurze Badań Historycznych, Zbiorach Specjalnych Biblioteki Narodowej, Zakładzie Historii Ruchu Ludowego, Związku Polskich Artystów Plastyków.

W wielu wypadkach były to pierwsze biogramy osób zaangażowanych nie tylko w działalność konspiracji piłsudczykowskiej w czasie II wojny światowej, ale również – często aktywniej – w różne formy działalności niepodległościowej w pierwszej połowie XX w. – w czasie I wojny światowej lub w okresie istnienia Polskiego Państwa Podziemnego, należały też przeważnie do polskiej elity politycznej, społecznej, kulturalnej. W wypadku wielu opublikowanych wcześniej haseł, dotyczących piłsudczykowskich konspiratorów z lat II wojny światowej uzupełniono je, często bardzo obszernie, o nowe ustalenia, m.in. dzięki kwerendzie nieznanymi lub nie udostępnianymi wcześniej źródłami, jak powojenne akta sądowe, materiały operacyjne MBP czy dokumenty znajdujące się w zbiorach prywatnych. Dzięki tak drobiazgowej kwerendzie, większość biogramów została oparta na szerszej bazie źródłowej, niż jest to praktykowane w większości słowników biograficznych.

Ponieważ biografie większości uczestników konspiracji piłsudczykowskiej nie były szerzej znane, zdecydowałem że prezentowane sylwetki należy przedstawić wszechstronnie, w kontekście całej ich aktywności politycznej i społecznej. Opracowanie nie było więc

typowym słownikiem biograficznym, w którym tematyka koncentruje się wokół wybranego aspektu działalności poszczególnych postaci. Również funkcja danej osoby w konspiracji nie miała wpływu na objętość hasła. Przyjęcie takiej formy umożliwiło wypowiedzenie się w innych kwestiach związanych z życiem i działalnością prezentowanych postaci, wskazujących bardziej wyraźnie na ich rolę w najnowszej historii Polski niż tylko samo uczestnictwo w konspiracji piłsudczykowskiej. Przykładowo, w politycznym aspekcie biografii Ferdynanda Goetla, najważniejszym wydarzeniem wydaje się wyjazd pisarza do Katynia. Poznanie okoliczności zbrodni katyńskiej zmusiło Goetla do opuszczenia Polski, stało się również przyczyną rozmaitych pomówień, zwłaszcza o rzekomą kolaborację z Niemcami. Zdecydowałem, że w biogramie pisarza należy się odnieść do tych oskarżeń, przedstawić związaną z tym argumentację i własne wnioski. Kazimierz Stamirowski był natomiast jednym z miarodajnych przedstawicieli piłsudczykowskiej elity władzy, dlatego starałem się wyróżnić ten aspekt jego biografii. Podobnie rzecz się miała w wypadku Henryka Józewskiego, Mikołaja Dolanowskiego czy Krzysztofa Siedleckiego, również znaczących postaci w dziejach obozu piłsudczykowskiego w kraju w międzywojniu.

Nowe ustalenia badawcze zawarte w *Wiernych Polsce* spowodowały, że spośród biogramów uczestników konspiracji piłsudczykowskiej, zamieszczonych wcześniej m.in. w *Polskim Słowniku Biograficznym* niektóre (Leona Gallasa, Feliksa Gwiżdża, Wacława Lipińskiego, Władysława Kamińskiego, Ignacego Radlickiego, Franciszka E. Pfeiffera) okazały się przestarzałe. Zdarzało się również, że autorzy *PSB*, rzetelnie przedstawiając pracę artystyczną, naukową lub w ogóle zawodową danej osoby, ograniczali lub pomijali polityczny i niepodległościowy wątek prezentowanych życiorysów (m.in. w biogramach Heleny Roj-Kozłowskiej, Kazimierza Pollacka, Jana Siwca). W większości haseł zamieszczonych w *PSB* pomijano też udział w konspiracji piłsudczykowskiej. Podobnie rzecz ma się z częścią haseł, zamieszczonych w innych słownikach biograficznych.

Za pracę *Wierni Polsce. Ludzie konspiracji piłsudczykowskiej 1939–1947* otrzymałem nagrodę specjalną Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Kazimierza M. Ujazdowskiego.

5.4. W drugim etapie prac wydałem, w opracowaniu naukowym, wybór tekstów piłsudczykowskich z prasy oraz broszur konspiracyjnych – *Wierni Polsce*, t. 2, *Publicystyka piłsudczykowska w kraju 1940–1946* (Warszawa 2007). Jest to pierwszy tak obszerny wybór publicystyki powstałej w kręgu obozu politycznego działającego w okupowanym kraju. Ostatnim etapem prac nad dziejami konspiracji piłsudczykowskiej była monografia *Przeciw dwóm zaborcom*, którą omówiłem powyżej.

5.5. Częstkowe wyniki prac nad konspiracją piłsudczykowską, a także udziałem jej uczestników w innych aspektach działalności niepodległościowej (uczestnictwo w powstaniu warszawskim czy powojennym podziemiu niepodległościowym) publikowałem w formie artykułów, biogramów, opracowań dokumentów, m.in. w „Niepodległości”, „Zeszytach Historycznych” Instytutu Literackiego w Paryżu, „Zeszytach Historycznych WiN-u”, zaś biogramy w słownikach biograficznych: *Zawołać po imieniu. Księga kobiet-więźniów politycznych 1944–1958*, t. 2, oprac. Teresa Drzał, Barbara Otwinowska (Pruszków 2003), *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny* (począwszy od tomu drugiego), *Sylwetki kobiet-żołnierzy*, t. 2, red. Krystyna Kabzińska (Toruń 2006), *Słownik biograficzny kobiet odznaczonych orderem wojennym Virtuti Militari*, t. 3, pod red. Elżbiety Zawackiej, przy współpracy Doroty Kromp (Toruń 2007), *Słownik biograficzny adwokatów polskich* (t. 2, z. 3/4, Warszawa 2007). Ponieważ biogramy te znalazły się w książce *Wierni Polsce*, pominąłem je w załączonym spisie publikacji (za wyjątkiem biogramu Zofii Trenkner, uzupełnionego i opublikowanego w czasopiśmie naukowym „Meander”).

5.6. Opracowałem naukowo i opublikowałem wspomnienia uczestników konspiracji piłsudczykowskiej, przed wojną należących do elity obozu piłsudczykowskiego: znanego przedwojennego pisarza Ferdynanda Goetla, dotyczące okresu okupacji niemieckiej (F. Goetel, *Czasy wojny*, przedmowa Władysław Bartoszewski, Kraków 2005, wyd. Arcana) oraz adwokata Ignacego Radlickiego z okresu uwięzienia w niemieckim obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau (I. Radlicki, *Kapo odpowiedział – Auschwitz. Wspomnienia adwokata z obozu koncentracyjnego*, przedmowa Józef Szajna, Warszawa 2008, Redakcja „Palestry”).

5.7. Poza wspomnianymi pracami wydałem też monografię *Orląt Warszawy. Organizacja Orląt Związku Strzeleckiego w Warszawie. Działalność przedwojenna, konspiracyjna i losy powojenne* (Warszawa 2009), zawierającą aneks biograficzny.

5.8. Brałem udział w pracach redakcyjnych jako współredaktor rocznika naukowego „Niepodległość” (w latach 2004–2008). Współdecydowałem o kształcie merytorycznym pisma, tematycznie poświęconego dziejom walk o niepodległość Polski w pierwszej połowie dwudziestego wieku oraz Polski niepodległej okresu dwudziestolecia międzywojennego. Szczególny nacisk w pracach redakcyjnych położyłem na publikację tekstów biograficznych dotyczących uczestników walk o niepodległość.

5.9. Oprócz badań nad dziejami konspiracji piłsudczykowskiej oraz działalnością Orląt Związku Strzeleckiego w Warszawie zajmowałem się również biografistyką uczestników walk o niepodległość Polski w pierwszej połowie XX w. Efektem tych prac była publikacja pism pułkownika dypl. Tadeusza Münnicha, oficera Legionów Polskich i WP, ostatniego

adiutanta marsz. Edwarda Śmigłego-Rydza (*Pułkownik „Żegota”. Życie i pisma pułkownika dypl. Tadeusza Münnicha*, Warszawa 2009). Zostały one opracowane naukowo i opatrzone obszerną, czteroarkuszową rozprawą biograficzną.

Prowadziłem również badania biograficzne dotyczące Żydów – uczestników walk o niepodległość i granice Rzeczypospolitej od powstania Związku Walki Czynnej do III powstania śląskiego. Efektem tych prac była książka *Na wzór Berka Joselewicza. Sylwetki żołnierzy i oficerów pochodzenia żydowskiego w Legionach Polskich*, za którą w listopadzie 2011 r. otrzymałem nagrodę Pro Memoria Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. W tym opracowaniu zawarto obszerny wstęp, w który krytycznie zanalizowano literaturę przedmiotu, monograficzny portret zbiorowy Żydów, służących w Legionach Polskich, oparty na licznych archiwaliach i literaturze przedmiotu oraz biogramy, powstałe przede wszystkim w oparciu o kwerendę archiwalną. Tak przyjęty model opracowania różnił się od stosowanego w innych słownikach biograficznych, zwykle poprzedzanych jedynie krótkim wstępem. Podobnie jak w wypadku książki biograficznej, poświęconej uczestnikom konspiracji piłsudczykowskiej, biogramy zamieszczone w książce poświęconej żydowskim żołnierzom Legionów Polskich w wielu wypadkach stanowiły oryginalny wkład w biografistykę najnowszych dziejów politycznych Polski.

5.10. Częstkowe wyniki badań biograficznych opublikowałem również w *Polskim Słowniku Biograficznym* (m.in. biogramy Aleksandra Sulkiewicza, Edmunda Szalita i Edwarda Szalita), *Liście strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny* (red. Wojciech Muszyński, Jolanta Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010) oraz w założonym przez siebie wydawnictwie *Z dziejów walk o niepodległość* (wydawany przez Instytut Pamięci Narodowej), w którym jestem przewodniczącym kolegium redakcyjnego. W pierwszym tomie zamieściłem liczne biogramy osób zaangażowanych w różne formy działalności konspiracyjnej Polskiego Państwa Podziemnego (w tym na polu kultury podziemnej), w drugim biogramy oficerów Wojska Polskiego pochodzenia żydowskiego, zamordowanych w 1940 r. przez NKWD w Bykowni.

5.10. Jako zastępca dyrektora BEP IPN ds. naukowych zajmowałem się koordynacją badań dotyczących dziejów Polski w okresie II wojny światowej. Od grudnia 2012 r. jestem koordynatorem Centralnego Projektu Badawczego IPN *Ziemie polskie pod okupacją 1939–1945*. Centralny Projekt Badawczy obejmuje m.in. badania dotyczące niemieckiej i sowieckiej polityki okupacyjnej wobec obywateli II Rzeczypospolitej, dzieje Polskiego Państwa Podziemnego, a także wszelkich form sprzeciwu wobec obydwu totalitaryzmów, oraz tła działalności polskiej konspiracji, jaką stanowiło życie codzienne pod okupacją. Na

obecnym etapie koordynacja projektu polega przede wszystkim na pracach organizacyjnych, związanych ze stworzeniem zespołu badawczego oraz ustaleniem bieżących i przyszłych zadań naukowych jego członków.

Zasiadam ponadto w kolegium redakcyjnym słownika biograficznego *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956* i jestem jednym z dwóch członków kolegium formalnie współpracujących z kierownikiem podprojektu badawczego IPN *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny*, w ramach którego opracowywane są biogramy uczestników powojennego podziemia niepodległościowego.

5.11. Koncentrując się na wspomnianych badaniach sporadycznie tylko uczestniczyłem w konferencjach naukowych. Z tych chciałbym wymienić konferencję *Piłsudski na lamach i w opiniach prasy polskiej 1918–1939*, zorganizowaną w 2005 r. na Uniwersytecie Warszawskim i *Polskie dzieci na tułacznych szlakach 1939–1950* w 2008 r. (organizatorzy: IPN i Rada OPWiM). W obydwu wypadkach wygłoszone referaty opublikowałem w zbiorach artykułów pokonferencyjnych.

Prowadziłem jeden z paneli dyskusyjnych na międzynarodowej konferencji naukowej *Okupowana Europa. Podobieństwa i różnice*, która odbyła się 10–11 maja 2011 r. w Warszawie (organizatorem był IPN). We współpracy z dr. hab. Markiem Kornatem z Instytutu Historii PAN uczestniczyłem w organizacji międzynarodowej konferencji naukowej *Ruch prometejski – fenomen europejski*, która odbyła się 16 i 17 lutego 2012 r. w siedzibie IH PAN w Warszawie. W 2013 r. wygłosiłem referaty na konferencjach IPN, które były poświęcone zbrodni katyńskiej oraz działalności politycznej i wojskowej gen. Władysława Sikorskiego.

Maciej Gątkowski